

A LENGYEL KÉRDÉS ÉS A MAGYAR KORMÁNY

1914—1917.

— Második és utolsó közlemény.¹ —

II.

A Galicia területén és a Kelet-Poroszország szomszéd-ságában folyó küzdelmek 1914/15 telén nagyarányúakká váltak. A Hindenburg parancsnoksága alatt álló német haderő több nagy győzelmet aratott az orosz seregeken és mélyen benyomult a cári birodalom területére, az oroszok szívós védekezése miatt azonban nem tudta kierőszakolni a végleges döntést. Galicia földje viszont újból orosz kézre került és minthogy az orosz hadvezetés célja Magyarország megszerzése volt, a Magyarországra vezető kárpáti szorosok birtokáért 1915. februáriusa óta állandó küzdelem folyt. Ez a küzdelem a világtörténelem legnagyobb téli csatája volt, mert olyan összefüggő hosszú vonalon vívták, aminőre még nem volt példa, és olyan nagy tömegek intéztek rohamokat egymás ellen a támadás és a védelem során, aminőre szintén nem volt még példa a hegyi háborúk történetében. Ezekben az óriási méretű sorsdöntő harcokban épp úgy, mint 1914. őszén, minden politikai kérdésnek háttérbe kellett szorulnia, így a lengyel-kérdésnek is. Mikor azonban 1915. május 2-án megtörtént a gorlicei áttörés és az oroszokat az egész vonalon akkora vereségek érték egymásután, hogy ez év szeptemberében a központi hatalmak csatavonala elérte a Rigától Románia határáig húzódó, szinte nyílegyenes vonalat,² akkor a lengyel-kérdés magától feléledt, hiszen a régi lengyel király-

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1939. évi 734. számában.

² V. ö. Pilch Jenő tanulmányát az Imre Sándor által szerkesztett *A világháború* c. kiadványban. (Budapest, 1917.) 59. s. köv. II.

ság területének legnagyobb része, a központi hatalmak sorozatos győzelmeinek eredményeként, felszabadult.

Ilyen előzmények után megérthető, hogy a cári kormány még Varsó visszafoglalása előtt, de a lengyel főváros elvesztésének valószínűségével és kétségtelen erkölcsi hatásával már számolva, sietett szóba hozni a dumában a lengyel kérdést. Goremykin miniszterelnök augusztus elsején azt a kijelentést tette, hogy a cár olyan törvényjavaslat kidolgozását rendelte el, mely a háború után széles önkormányzatot lesz hivatva biztosítani a lengyel nemzetnek, de természetesen a cári birodalom keretei között.¹ Ez a kormánynyilatkozat azonban, mely az azonos tartalmú orosz főparancsnoki kiáltvány megjelenése után szinte pontosan egy évvel hangzott el, legfeljebb az orosz birodalmi tanácsban helyet foglaló lengyelek részéről provokált köszönetet,² hiszen ezek kényszerhelyzetben voltak, — a lengyel tömegekre azonban nem volt hatással, mert mindenki tudta, hogy ez a kérdés nem a dumában, hanem a harctereken fog eldőlni. Innen van az, hogy a külföldi sajtó Varsó elestét (aug. 5.) is első sorban a lengyel nemzeti törekvések szempontjából mérlegelte.³ A legfelsőbb lengyel nemzeti bizottság a régi lengyel főváros visszafoglalásának hatása alatt kiáltványt tétetett közzé, melyben világosan megjelölte a lengyel nemzeti politika legvégső célját azzal a kijelentéssel, hogy «az osztatlan királyságnak az osztatlan Galiciával való egyesítése szolgál alapul a lengyelek törekvéseinek».⁴ A kiáltvány szövege, mely egyébként az aug. 8-i krakkói lapokban is megjelent,⁵ arra mutat, hogy a legfelsőbb lengyel nemzeti bizottság azt az új Lengyelországot, mely az oroszoktól elfoglalt lengyel területeknek Galiciával való egyesítéséből volt kialakulóban, a monarchiához kívánta csatolni, még pedig bizonyára egy trialisztikus államrendszer egyenlőjogú tagjaként, amit a monarchia politikusainak

¹ Goremykin beszédének fordítása a *Budapesti Hírlap* 1915. aug. 3-i számában.

² *Budapesti Hírlap*. 1915. aug. 4. sz.

³ *Budapesti Hírlap*. 1915. aug. 6. és 8. sz.

⁴ *Budapesti Hírlap*. 1915. aug. 11. és 12. sz.

⁵ *Budapesti Hírlap*. 1915. aug. 12. sz.

egy része ebben az időben elképzelhetőnek és gyakorlatilag megvalósíthatónak is tartott. Az a gondolat, hogy az új Lengyelország magában foglalhatná a porosz-lengyel területeket is, fel sem merült, annyira valószínűtlennek látszott ez az elképzelés akkor, amikor a felszabadítás munkáját éppen a német haderő végezte.

A magyar társadalom, mely feszült figyelemmel kísérte a harctéri események alakulását, nem titkolta, hogy együttérző a lengyelekkel. A Br. Nyáry Albert által a leMBERGI Lengyel-magyar Egyesület mintájára alapított Magyar-lengyel Egyesület augusztus 10-én melegen üdvözölte azokat a lengyel képviselőket, akik ebben az időben Bécsben gyűlést tartottak,² hogy megállapodjanak a jövőben követendő lengyel politika alapelveiben. Ugyancsak a Magyar-lengyel Egyesület volt az, amely aug. 25-én, talán Novogeorgievsk elfoglalásának³ hatása alatt, körlevélben arra szólította fel a magyarországi törvényhatóságokat, hogy feliratban kérjék a magyar országgyűlés közbelépését a független Lengyelország visszaállítása érdekében. A felhívásnak nagy visszhangja támadt és a magyar törvényhatóságok egymásután állást foglaltak a független Lengyelország helyreállítása mellett.⁴

Az országos hangulat és közvélemény szinte egységes megnyilvánulásának hatása alatt gróf Andrássy Gyula országgyűlési képviselő, a magyar politikai közélet egyik vezéralakja, két cikkben fejtette ki véleményét a lengyel-kérdésben. Az egyiket a *Neue Freie Presse* 1915. szeptember 12-i, a másikat pedig a *Magyar Hírlap* 1915. szeptember 14-i számában tette közzé. Mindkettőben a lengyel függetlenség mellett foglalt határozott állást. «Az egyetlen helyes politikának azt tartottam, — írta gróf Andrássy háborús visszaemlékezéseiben — mindent elkövetni, hogy a lengyel nemzetet kielégítsük és megnyerjük. Ellenségeink azzal vádoltak, hogy mi a kis nemzeteket el akarjuk nyomni, tönkre akarjuk

¹ L. erre gróf Andrássy Gyulának alább idézendő tanulmányát.

² *Budapesti Hírlap*. 1915. aug. 10. sz.

³ L. erre *Budapesti Hírlap*. 1915. aug. 21. és 22. sz.

⁴ Báró Nyáry Pál: *Báró Nyáry Albert élete és munkássága*. Budapest. 1936. 11. l.

tenni. Harci jelszavukká vált, hogy ők védik az összes gyengéket. Szerbia és Belgium esete hatalmas eszközt adott kezükbe ily irányú agitációra. A lengyel-kérdés igazságos megoldása, egy alávett nemzet felszabadítása, egy régi bűn helyrehozatala fényes cáfolata lett volna az ilyen vádaknak és egyszersmind kedvező alkalom a világ közvéleménye előtt erősen kompromittált ügyünkön javítani. E mellett barátot szerezhettünk az egyik fő harctéren és bizonyos idő múlva új katonai anyaghoz juthattunk volna. Mindezeket a célokat a legjobban egy úgynevezett osztrák-lengyel megoldás biztosíthatta volna, melynek alap gondolata volt Orosz-Lengyelországból és Galiciából egy szuverén államot alkotni, a koronát a mi uralkodónknak juttatni és a dualizmus helyére a trializmust állítani. A Habsburg-monarchia csakis Lengyelországban várhatott olyan területi terjeszkedést, amely nincs ellentétben az illető lakosság érzelmeivel és érkeivel, nem jár egy nép szabadságának eltiprásával, ellenkezőleg, egy népet felszabadított volna.»

Mint hogy a magyar politikai élet tényezői idáig nem nyilatkoztak a lengyel-kérdésről a nagy nyilvánosság előtt, Andrassy fellépése élénk feltűnést keltett nemcsak bent az országban, hanem a külföldön is, különösen a közvetlenül érdekelt lengyelek körében.² Azt a hatást, melyet előbb a Magyar-lengyel Egyesület kezdeményezése, utóbb pedig gróf Andrassy Gyula fellépése váltott ki az érzelmei után induló magyar közvéleményben, a magyar kormány természetesen azonnal felismerte. Tíza mindamellett nem sietett felvilágosítani a magyar társadalmat arról, hogy őt és kormányát már egy év óta állandóan foglalkoztatja a lengyel-kérdés helyes megoldásának problémája. Tudta ugyan, hogy ennek a kérdésnek gróf Andrassy elgondolása szerint való

¹ Gróf Andrassy Gyula: *Diplomácia és a világháború*. Budapest, 1921. 106—107. II. V. ö. Gratz Gusztáv tanulmányával a *Magyarország és Lengyelország* (szerk. Huszár Károly, Budapest, 1936) c. kiadvány 77—79. l.

² Kertész János: *Lengyelország és az Andrassyak*. Budapest, 1936. 7—10. II. Azonfelül M. Zdziechowski: *Węgrzy i dookola Węgier*. Wilno, 1933. 141. s köv. II.

megoldása, illetőleg egy ily megoldás szükségességének hangsúlyozása esetleg népszerűséget szerezne neki és pártjának is; Tisza azonban nem kereste a népszerűséget, hanem a magyar, osztrák, német és lengyel érdekek kiegyenlítésére és összeegyeztetésére törekedett, még pedig, mint láttuk, már egy év óta, a nélkül azonban, hogy közelebb jutott volna a megoldáshoz. Ebben a tekintetben most is ott állott, ahol 1914 augusztusában; most is azt vallotta, hogy a monarchia államrendszerének dualisztikus jellegét változatlanul fenn kell tartani, mert ez a rendszer a multban jól bevált; óvakodni kell tehát a trializmussal való kísérletezéstől. Tisza ebből a meggyőződéséből nem volt hajlandó engedni, mert idáig senkisémmel tudta őt eredeti álláspontja helytelenségéről vagy időszerűtlenségéről meggyőzni, Andrássy sem, akivel Tisza ebben az ügyben ismételten véleményt cserélt.¹ Minthogy azonban újabban aggodalommal töltötte el lelkét a német hadvezetőség felfogásának a lengyel-kérdésben időközben történt megváltozása, elérkezettnek látta az időt arra, hogy a magyar kormány is szabatosan körvonalozza a lengyel-kérdésben kezdet óta elfoglalt álláspontját és arról az osztrák kormányt is tájékoztassa, abban a tudatban, hogy a magyar kormány felfogása fedi az osztrák kormányét. Nagyon helyesen érezte, hogy a monarchia külpolitikájának a lengyel-kérdésben megnyilvánuló egysége olyan tényező lehet a központi hatalmak életében, melyet a német birodalom kormányának is tekintetbe kell vennie, ha a monarchiával való együttműködést a maga részéről is szükségesnek és hasznosnak tartja.

Bethmann-Hollweg birodalmi kancellár és Zimmermann helyettes államtitkár, Tiszának már említett feljegyzései szerint, eredetileg ellene volt minden olyan területi gyarapodásnak, mely a lengyelek rovására növelte volna a német birodalom területét; nem érzelmi indító okokból, hanem abból a helyes reálpolitikai érzékből, hogy a birodalomnak nagyjából egységes német nemzeti jellegét más fajú népek bekebelezésével nem volna célszerű veszélyeztetni. Ez volt az elmélet, mely ebben az időben egyúttal a hivatalos poli-

¹ Gróf Andrássy Gy.: id. mű 108. l.

tikát is jelentette. A kérdésnek gyakorlati megoldásához azonban utóbb a német legfőbb hadvezetőség is igényt tartott, ott pedig az a felfogás alakult ki, még 1915. elején, hogy túlságosan korai volna megállapodásokat létesíteni a még csak ezután felszabadítandó Lengyelország államformájára, határaitra és nemzeti helyzetére vonatkozólag mindaddig, míg a háború sorsa végleg el nem dőlt. Az oroszoktól visszafoglalandó lengyel területeket tehát a háború befejezéséig okkupált területeknek kell tekinteni, ahol katonai főkérmányzók gyakorolják majd a legfelsőbb törvényhozói és kormányzói hatalmat. Az ekként katonai igazgatás alá eső területek annak idején és az akkori hadihelyzet szerint felosztatnak a központi hatalmak között. Ezt a felfogást utóbb a monarchia hadvezetősége is magáévá tette. Így jött létre köztük 1915. januárius 9-én Posenben és 1915. április 22-én Katovicében¹ a tartalmilag előbb ismertetett egyezmény. A fenti megállapodások azonban a tervezett birtokbavétel okkupációs jellegénél fogva aggodalommal töltötték el a monarchia külügyminisztériumát, ahol jól látták, hogy Orosz-Lengyelország szorongatott helyzetben lévő lakosságának szempontjából nem közömbös, hogy oda a központi hatalmak seregei felszabadítókként nyomulnak-e be, vagy pedig csak hódítókként. Már pedig a lengyel lakosság jövő magatartása ettől a kérdéstől függött.²

Ezekkel az aggodalmakkal szemben azonban nem lehetett kétségbe vonni főleg a német hadvezetőség által képviselt álláspontnak a helyességét sem, mely szerint a lengyelkérdésben a világháború mérlegének végleges lezárása előtt legalább is kockázatos vállalkozás volna bármely irányban is dönteni. Ezt a felfogást utóbb a német birodalmi kormány is osztotta. Innen van az, hogy amikor időszerűvé vált Varsó bevételével kapcsolatosan annak a kiáltványnak a kibocsátása, melynek szövegezésében egyébként Tisza

¹ V. ö. *Budapesti Hirlap*, 1915. szept. 15. sz.

² L. erre vonatkozólag Graf Stephan Burian: *Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Krieg*. Berlin, 1923. 66. l.

is közreműködött,¹ melyben a központi hatalmak bejelentik a lengyeleknek a volt főváros felszabadítását, a szöveg oly óvatosan volt fogalmazva, hogy abból a központi hatalmakra nézve semmiféle kötelezettség sem hárulhatott a jövőt illetőleg. A kiáltványban sok szép mondat volt olvasható «a biztosított nemzeti fejlődés és általános haladás új korszakáról», a jobb és boldogabb jövőről stb., azonban a teljes függetlenségről, az önálló állami életről,² az újra feltámadt Lengyelország nemzetközi helyzetéről nem történt benne említés, holott a lengyelek főleg ezt várták.

Azt az elkedvetlenedést, melyet az említett jelenségek a lengyel nemzetben keltettek, csak növelte Bethmann-Hollweg kancellárnak a német birodalmi gyűlésen augusztus 19-én tartott beszéde, mert az szintén került minden olyan kifejezést, melyből arra lehetett volna következtetni, hogy a központi hatalmak teljesíteni fogják azokat az ígéreteket, melyek részükről egy év óta ismételten elhangzottak. «Csapataink s az osztrák és magyar csapatok elérték Lengyelország keleti határait és mindkettőjüket az a feladat várja, hogy az országot kormányozzák» — olvassuk a kancellár beszédében. — «Egy földrajzi és politikai végzet évszázadokon át arra kényszerítette a németeket és a lengyeleket, — olvassuk tovább — hogy egymás ellen harcoljanak. E régi ellentétek emlékezete nem kisebbíti tiszteletünket azon szenvedélyes hazaszeretet és szívósság iránt, amellyel a lengyel nemzet régi nagy kultúráját és szabadságszeretetét súlyos szenvedések mellett az oroszország ellen védelmezte és azt e háborúk alatt is megoltalmazta. Ellenségeink álnok ígérését én nem utánzom, de remélem, hogy a lengyel határ mai megszállása keleti irányban egy oly fejlődésnek jelenti kezdetét, amely a németek és a lengyelek közt való régi ellentéteket kiküszöböli e világból és az orosz igából megszabadított országot boldogabb jövő felé viszi, amelyben

¹ Tisza levele báró Buriánnak 1915. július 27-ről. *Levelek*. IV. k. 31. l.

² «Eine neue Zeit der gesicherten nationalen Entwicklung und des allseitigen Fortschrittes.» «Künder einer besseren Zeit» etc. A kiáltványok szövegeit l. *Levelek*. IV. k. 32—34. ll.

nemzeti életének sajátságait ápolhatja és kifejlesztheti. Az általunk megszállott országot saját lakosságának lehető bevonásával közvetlenül akarjuk kormányozni, a háborúval járó elkerülhetetlen nehézségeket kiegyenlíteni és azokat a sebeket, melyeket Oroszország ütött az országon, igyekezni fogunk gyógyítani.»¹

A kancellár beszédéből helyesen csak arra lehetett következtetni, hogy a központi hatalmak a nagyrészt már felszabadított lengyel területeknek ez idő szerint sem önkormányzatot, sem pedig függetlenséget nem hajlandók adni, hanem ideiglenes megoldásként valamiféle közös birtoklásra gondolnak, mely a háború végleges befejezéseig tartana. A közös birtoklás a gyakorlatban akként alakult azután ki, hogy a központi hatalmak 1915. szeptember 15-étől kezdődőleg az oroszoktól visszafoglalt területeket ketté osztották. A felosztás alapján az északi fél Varsóval a németeknek, a déli fél eleinte Kielcével, később pedig Lublinnal az osztrák-magyar monarchiának jutott. A két kormányzóság élére katonai főkormányzókat állítottak.

A központi hatalmaknak említett módon történt berendezkedése Orosz-Lengyelország földjén semmiképpen sem állott összhangban a kormányaik által egy év óta képviselt és a lengyel nemzeti igények iránt megértést mutató politikájával. Ellentétes volt azzal még abban az esetben is, ha ez a berendezkedés csak átmeneti jellegű lett volna és a békekötések alkalmával automatikusan érvényét veszti. Ezt az ellentétet s ebből következőleg a helyzet visszasságát elsősorban Tisza István látta, aki a lengyel-kérdésben idáig több ízben kijelentette már álláspontját, ha nem is éppen a nagy nyilvánosság előtt³ s akinek ettől az időtől fogva álláspontja védelmében két fronton kellett felvennie a harcot. Otthon a magyar ellenzékkel, mely a létesítendő új Lengyelország teljes függetlensége mellett izgatott az országban, vagy

¹ Bethmann-Hollweg kancellár beszédének magyar fordítását l. *Budapesti Hírlap*, 1915. aug. 20. sz.

² L. erre a *Budapesti Hírlap*, 1915. szept. 15. számát.

³ V. ö. legújabban 1915. aug. 30-i levelével. *Levelek*. III. k. 148. l.

pedig, mint gróf Andrássy Gyula, a trializmusra való áttérés szükségességét hangoztatta. Kint viszont a német hadvezetőséggel került ellentétbe, melynek a súlya és a jelentősége újabban szemmel láthatólag megnövekedett a birodalom politikai életében, aminek bizonyságaként akaratát nem egyszer a birodalmi kancellárral szemben is érvényesíthette. Tisza mind a magyar ellenzék tevékenységében, mind a német hadvezetőség befolyásának túlságos megnövekedésében veszedelmet látott, ezért ítélte szükségesnek a magyar ellenzékkel való megegyezés után az egységes magyar közvélemény megteremtését, azután pedig erre támaszkodva, egységet teremteni a magyar és az osztrák kormány felfogásában. Meggyőződése szerint a lengyel-kérdésben nyilatkozó egység olyan tényező lesz, — mint erre már egyszer rámutattunk — mellyel Berlinben is, Plessben is számolni kell.

Az adott viszonyok között annyira kívánatos egységet az a pártközi értekezlet volt hivatva megteremteni, melyet Tisza miniszterelnök 1915. szeptember 30-ára hívott össze, melyen a kormány tagjain és a kormányt támogató többségi pártoknak néhány nagytekintélyű egyéniségén kívül a magyar parlament ellenzéki pártjainak vezetői is résztvettek, mint gróf Andrássy Gyula, gróf Apponyi Albert és gróf Zichy Aladár. Az értekezleten Tisza előadta, hogy a magyar kormánynak számolnia kell az időközben erőteljessé vált lengyel nemzeti öntudattal, mely a vele hagyományos barátságban élő magyar nemzet kormányától jogos igényeinek támogatását várja. Ő elvileg legszívesebben az önálló lengyel királyság visszaállítása mellett foglalna állást, minthogy azonban ennek ez idő szerint leküzdhetetlen akadályai vannak, a maga részéről csak azt az egyetlen lehetőséget látja a lengyel-kérdés kielégítő megoldására, hogy az oroszoktól visszafoglalandó lengyel területeket Galiciához kell csatolni, a nélkül azonban, hogy a monarchia dualisztikus államjellege megváltoznék. Tiszával szemben gróf Andrássy Gyula annak a szükségét hangoztatta, — amiről egyébként Tiszát már korábban is tájékoztatta, hogy a visszafoglalandó és Galiciával egyesítendő lengyel területekből souverain államot kell alkotni, még pedig a Habsburg-dinasztia fennhatósága alatt

egy trialisztikus államrendszer keretei között. Andrásy szerint «ha igaz is, hogy a dualizmus elvész, de a magyar állam függetlensége jobban domborodnék ki és több reális biztosítékot nyerne, mint eddig, mert a bürokratikus centralizált Ausztriát a trializmus végleg eltemetné és a tiszta nemzeti alapon álló Magyarország a nemzeti lengyel államban erős támaszt nyerne.»¹ Andrásy felfogását Apponyi Albert és Zichy Aladár mindenben magukévá tették. Velök szemben Tisza ismételten rámutatott arra a veszedelemre, hogy ha Magyarország önként lemond a dualizmusról, akkor minden úgynevezett közös kérdésben igen könnyen kisebbségbe jutna; Magyarország eddig az 1867-i kiegyezés alapján egyenlő jogú volt Ausztriával, a trializmus megvalósulása esetén azonban a három határozó fél közül csak egy szavazatot képviselne. Tisza érvelései azonban nem jártak eredménnyel s ennek következtében az óhajtott pártközi egyesítést sem sikerült létrehozni.

A Tisza-kormány mindamellett nem vette le a napirendről a lengyel-kérdést. Tisza felfogása szerint ugyanis a lengyel-kérdésben való egységes pártközi állásfoglalásnak elvi és személyi ellentéteken múló meghíúsulása nem jelenthette azt, hogy maga a többségi párt, illetőleg a többségi pártakaratot képviselő kormány ne foglalkozhassék ezzel a kérdéssel. Sőt ellenkezőleg, az adott helyzetben, midőn az egész vonalon mutatkozni kezdett az a törekvés, hogy a hadvezetőség a szorosabb értelemben vett hadműveleti ügyeken kívül a politikai vonalvezetésben is nagyobb szerephez jusson, a magyar kormánynak szinte kötelessége volt határozottan állást foglalni a lengyel kérdésben. Kifejezésre kellett juttatnia azt a felfogást, mely szerint magyar részről a lengyel-kérdést sem német, sem osztrák belügynek nem tekinthetik, hanem olyan nemzetközi ügynek, melynek méltányos rendezésében Magyarország is részt követel ma-

¹ Gróf Andrásy Gyula (*Diplomácia és világháború* 108. l.) a fenti szavakban foglalta össze a lengyel kérdésben Tiszával szemben elfoglalt álláspontját.

² Balogh Jenő őexcellenciája szíves közlése, aki a pártközi értekezleten mint a Tisza-kormány igazságügyminisztere vett részt.

gának azon sokféle kapcsolat címén, mely a két nemzetet a történelem folyamán egymáshoz kötötte. Magyarország tényleges közreműködését a lengyel-kérdés rendezésében, mint láttuk, maguk a lengyelek is szívesen látták volna.

Az 1915. október 2-án¹ tartott magyar minisztertanács a magyar kormánynak első hiteles nyilatkozása, mely világosan és szabatosan megjelölte a kormány útját a lengyel-kérdésben. A kormány tagjai mindenekelőtt azzal a lehetőséggel számoltak, hogy Orosz-Lengyelország egészen felszabadul a cári uralom alól; ebben az esetben a leghelyesebbnek az látszanék, hogy a felszabadult területek a monarchiához kapcsolóssanak. Vannak azonban súlyos aggodalmakra okot szolgáltató körülmények is, melyeket nem szabad figyelmen kívül hagyni még akkor sem, ha egyelőre minden simán, bonyodalmak nélkül menne végbe. Ilyen első sorban a tartalékoknak és a háború folytatásához szükséges gazdasági eszközöknek belátható időn belül bizonyosan bekövetkező kimerülése. Éppen ezért arra kell törekedni, hogy az ellenfelekkel, vagy legalább is egy részükkel béke létesüljön, mielőtt a kimerülés ténye be nem következik és köztudomásúvá nem válik. Mindezt szem előtt tartva, óvakodni kell attól, hogy a lengyeleknek olyan ígéretet tétessenek, melyek a háború folytatására köteleznék a monarchiát, esetleg még saját érdekei ellenében is. Ez az óvatosság mindaddig indokolt, míg a katonai helyzet végérvényesen el nem dől a központi hatalmak javára, mert elképzelhető olyan fordulat is, hogy a monarchia kénytelen volna visszaadni az elfoglalt lengyel területeket Oroszországnak. Ami már most a megszállott lengyel területeknek jövő sorsát illeti, a magyar kormánynak ebben a tekintetben az az álláspontja, hogy kivéve a Németország által esetleg igényelt lengyel területeket, Orosz-Lengyelország többi része a monarchiához volna csatolandó. A kapcsolat azonban nem érintheti a monarchia dualisztikus szervezetét és Magyarországnak eddigi egyenjogúságát. Magyarország történeti joga és a monarchiának mint nagyhatalomnak a létérdeke egyaránt azt kívánja,

¹ *Budapesti Hírlap*, 1915. október 3. sz.

hogy a hozzácsatolt új terület közvetlen kapcsolatba kerüljön az osztrák császársággal és ne legyen Magyarország és Ausztria mellett harmadik önálló államtest. Ily módon Magyarországnak paritásos állása a monarchiában továbbra is fenn lesz tartható. Magától értetődő azonban, hogy az új lengyel államalakulatnak meg kell adni a lehető legszélesebb önkormányzatot s ámbár e kérdés már osztrák belügy, s ennek következtében a minisztertanács nem kíván ezzel behatóbban foglalkozni, mégis reá akar mutatni arra, hogy a magyar kormány tagjainak meggyőződése szerint a lengyel igények méltányos kielégítése a lengyeleket Ausztria őszinte híveivé tenné, Ausztria német és lengyel lakosságának békés együttműködése viszont biztosítaná a császárság nyugodt politikai életét és fejlődését. Ausztria az új lengyel területek révén erősen megnövekednék, ennek fejében Magyarország, régi történeti jogcímeik alapján, igényt emelhetne Boszniára, Hercegovinára, Dalmáciára, sőt Fiume mellett egy kis tengerpartra is, melyre a fiumei tengeri kereskedelem fejlesztése végett volna szükség. A minisztertanács végül akként döntött, hogy a fent ismertetett határozatokat megküldi az osztrák kormánynak elvi hozzájárulás és ezt követőleg a határozatban foglalt kérdések részletesebb tárgyalásának előkészítése végett, hogy a két kormánynak alkalma és módja legyen még a háború folyamán végleges állást foglalni a lengyel ügygel kapcsolatos összes kérdésekben.¹

Mint látható, a minisztertanácsi határozat lényegileg azonos tartalmú azzal a levéllel, melyet Tisza István még 1914. augusztus 11-én írt báró Buriánnak. Tiszának akkor kialakult felfogása tehát semmiben sem változott. Az eredeti elgondoláshoz való ragaszkodásban mindamellet nem szabad a szellemi mozgékonyság hiányát látnunk, mint azt gróf Andrássy Gyula teszi, mert Tisza nemcsak hirdette, hanem őszinte meggyőződéssel hitte is annak a szükségességét.

¹ A minisztertanács határozatának német fordítását Horváth Jenő egyetemi c. rk. tanár úr volt szíves velem közölni a bécsi Staatsarchivban található eredetiről.

² *Diplomácia és világháború.* 109. 1.

hogy a monarchia dualisztikus államrendszerét fenn kell tartani; minden más kísérletben veszedelmet látott, mely Magyarország közjogi helyzetét és nehezen kiküzdött jelentőségét veszélyeztethetné. Már pedig Tisza a biztos jelent semmiféle elmélet kedvéért nem volt hajlandó kockáztatni. De erős volt benne a dualizmushoz és Magyarország paritásos helyzetéhez való ragaszkodás azért is, mert tudta, hogy politikai elgondolása a lengyel-kérdésben tökéletesen fedi az osztrák kormányét. Ezt az egyetértést viszont nagy erősségű tényezőnek tartotta akkor, midőn már bekövetkezett az a fordulat, melyet a német hadvezetőség új igényei idéztek elő a Németbirodalom lengyel-politikájában, melyet azonban Tisza sem véglegesnek, sem lezártnak nem tartott. Az osztrák és magyar kormány lengyel-politikájának változatlansága tehát nem a változó élettel való szembehelyezkedést jelentette, hanem ahhoz az alaphoz való szívós ragaszkodást, melyet nehéz évtizedek tapasztalatai alapján mindkét kormány előnyösnek és ennek következtében változatlanul fenntartandónak tekintett. Érthetővé válik ennél fogva Tisza idegessége akkor, amikor gróf Andrássy Gyulának berlini útjáról értesült, aki ott október folyamán a trianizmus mellett igyekezett hangulatot teremteni, még pedig állítólag sikerrel.¹ Tisza a hír hallatára sietett báró Buriánnak, 1915 eleje óta a monarchia külügyminiszterének, figyelmét felhívni Andrássy berlini tevékenységére és ezzel kapcsolatosan arra kérni, hogy a monarchia berlini nagykövete útján «mindenütt értesse meg, miszerint a dualizmus és a paritás noli me tangere.»² A közbelépés Berlinben megtörtént. Tisza ezzel egyelőre eleget tett annak a kötelességnek, melyet tőle, mint az 1867-es alapon álló magyar kormánynak fejétől, a dualizmus érdekében a közvetlenül érdekelt Ausztria elvárhatott. Azt természetesen nem akadályozhatta meg, de erre nem is volt szükség, hogy Andrássy tovább folytassa tevé-

¹ *Diplomácia és világháború.* 110. l.

² Tisza levele 1915. október 12-ről. *Levelek.* IV. k. 201—202. l. és Burián válasza ugyanazon nappól. U. o. IV. k. 202. l. Ezt a levelet felemlíti Hegedüs Loránt is: *Két Andrássy és két Tisza.* Budapest, 1937. 339. l.

kenységét a lengyel-kérdésben vallott álláspontja érdekében itthon és a külföldön s hogy ezt a kérdést a magyar parlamentben is szóvátegye. Andrássynak ellenzéki helyzete talán még kedvezett is a lengyel-kérdés népszerűsítésének, mert nem kellett annyiféle szempontra és érdekre figyelemmel lennie, mint a felelős magyar miniszterelnöknek. Ennek a szabadabb mozgási lehetőségnek nagy előnyét Tisza maga is tapasztalhatta akkor, midőn 1917-ben rendszerváltozás történt és ő a munkapárttal együtt ellenzéke lett az új kormánynak.

A lengyel-kérdés egyébiránt 1915 őszétől fogva a monarchia külügyminisztériumának hatáskörébe került, mert hiszen mindenekelőtt a kérdés elvi háttérét kellett tisztázni, ez pedig már külügy volt. Báró Burián külügyminiszter, emlékiratainak tanúsága szerint, valóban sok gondot fordított a mind nehezebben kezelhető kérdésnek kielégítő rendezésére s Bethmann-Hollweg birodalmi kancellárral folytatott hosszadalmas tárgyalásait azzal az eredménnyel sikerült lezárnia, hogy a kancellár újból magáévá tette, vagy legalább is magáévá tenni látszott azt a megoldási módozatot,² melyben a monarchia két kormánya még 1914 őszén megegyezett egymással s melyhez Tisza 1914. novemberi látogatása alkalmával a kancellár személyesen is hozzájárult.³ Bethmann-Hollweg most is azt hangoztatta, hogy

¹ Kertész János: *Lengyelország és az Andrássyak* c. füzetében (Budapest, 1936) közli Andrássynak a magyar parlamentben 1915. december 7-én tartott beszédét és egyúttal felsorolja Andrássynak a lengyel ügyben tett írói fáradozásait is. (10—14. ll.)

² Fr. Hartung: *Deutschland und Polen während des Weltkrieges.* (Deutschland und Polen.) München und Berlin, 1933. 250. l.

³ «Der Reichskanzler ohne weiteres es auch als seine Auffassung aussprach, Polen mit Österreich-Ungarn in eine noch näher zu umschreibende Verbindung zu bringen» — olvassuk Burián emlékirataiban. *Drei Jahre* etc. 67. l. «Der Reichskanzler und ich waren bald einig geworden in der prinzipiellen Auffassung, dass das Königreich Polen, wenn es von Russland abgetrennt würde, in der Form eines sehr weitgehend eigenberechtigten Landes der österreichisch-ungarischen Monarchie angegliedert werden solle» — írja ismételt Burián. U. o. 71. l.

szerinte legfeljebb határkiigazításokról lehet szó és Németország gazdasági érdekeinek intézményes biztosításáról, de nem lényegesebb területi átcsatolásokról. Mindamellet Buriánnak ezen tárgyalások alkalmával módja volt azt is megállapítani, hogy Németország és a monarchia álláspontja nem mindenben fedi egymást. A kancellár pl. még csak szóba sem engedte hozni Porosz-Lengyelország és az újonnan létesítendő lengyel államalakulat egymáshoz való viszonyának ügyét és azonfelül nyomatékosan kiemelte Németország nagy gazdasági érdekelttségét is az oroszoktól visszafoglalt területeken. Éppen azért Burián nem tartotta lehetetlennek a tárgyalások alatt szerzett benyomások alapján, hogy idővel a birodalmi kormány arra fog törekedni, hogy a felszabadult lengyel területeket szorosabb kapcsolatba hozza a birodalommal, nemcsak gazdasági okokból, hanem azért is, hogy meggátolja a lengyel irredentizmus kialakulását Porosz-Lengyelországban. A kancellár maga sem titkolta a német közvéleményben mutatkozó hangulatváltozást, mely az akkori hivatalos német politikával ellentétben, részesedést követelt a felszabadult lengyel területekből.³

Bár az 1915 őszen Burián és a birodalmi kancellár közt folyt tárgyalások látszatra eredményesek voltak, mégis nyugtalanossággal töltötték el a monarchia külügyminiszterének a lelkét. Burián úgy látta, hogy a kancellár már nem

¹ «Es handelte sich in der Hauptsache um eine Grenzverbesserung und um die Aufrechterhaltung des wirtschaftlichen status quo für Deutschland in Polen.» Burián id. mű 69. l.

² «Daher trat in Deutschland sehr bald die weitverbreitete Tendenz zu Tage, ohne noch Regierungsprogramm zu sein. Polen möglichst effektiv in seinen Machtbereich zu bringen, um die ausgedehnten deutschen wirtschaftlichen und militärischen Interessen in jenem Lande zu wahren und irredentistische Einflüsse dorthin nicht aufkommen zu lassen.» Burián: id. mű 69—70. l.

³ «Schon bei unserer Unterredung im November 1915 hatte der Reichskanzler mir erwähnt, dass in der öffentlichen Meinung Deutschlands sich eine Auffassung vernehmen lasse, welche sich nicht damit befremden könne, dass Österreich-Ungarn aus dem Kriege bedeutenden Territorialgewinn erziele, während Deutschland, nach etwaiger Rückgabe Belgiens, höchstens mit einer Grenzkorrektur im Osten abschneiden würde.» Burián id. mű 72. l.

egyedüli irányítója a birodalom külpolitikájának, mert abban olyan befolyások is érvényesülnek, melyek nem egyeztek a kancellár eddigi nyilatkozataival és elgondolásaival. Azon volt tehát, hogy az 1915 őszen megszakadt tárgyalásokat mielőbb folytathassa, mert hiszen akkor, amikor a harcéri helyzet állandóan változott, nem volt remélhető, hogy éppen a lengyel-kérdés maradjon holtponton. A lengyel-kérdés nem volt többé már elmélet, az belekerült az események forgatagába, sorsa és végleges kialakulása attól függött, hogy kiknek a kezében van az irányítás. Burián jól volt arról tájékozva, hogy Orosz-Lengyelország visszafoglalt területének kettéosztása mily fájdalmas csalódást okozott a lengyel nemzetben, nyilvánvaló volt tehát előtte, hogy a kérdés rendezésének bármily ürügy alatt történő halogatása csak mélyíteni és tágítani fogja azt az ellenérzést, melyet a lengyel területek kettészakítása már kétségtelenül előidézett a lengyel lelkekben.

Mindezek meggondolása alapján Burián 1916. februárius 25-én azzal a megkereséssel fordult Bethmann-Hollweg kancellárhoz, hogy a lengyel-kérdésben annyira kívánatos végleges megegyezés érdekében haladéktalanul kezdjék meg a mult ősszel abbamaradt tárgyalásokat. Ezzel a lépéssel Tisza István is tökéletesen egyetértett; ő is időszerűnek tartotta a lengyel-kérdésnek mielőbbi napirendre tűzését, «mert — úgymond — hiszen a magyar kormány mindaddig nem adhatja beleegyezését az annektálandó lengyel területeknek Ausztriához csatolásába, amíg biztosítékot nem nyert aziránt, hogy egyfelől az így származó gazdasági erőgyarapodás előnyeiben legalább a háború költségeinek s az annexiót követő időre a közös költségeknek viselését illetőleg megfelelően részesedni fog, másfelől megoldást nyernek azok a területi kérdések, melyek az Ausztriának igen nagy növekedésével szemben Magyarország számára legalább némi csekély ellenértéket nyújtanak.»³

¹ Említi Fr. Hartung is: id. tan. 248. l.

² Burián id. mű 72—73. ll.

³ Tisza István levele 1916. március elsejéről és március 6-ról. *Levelek.* V. 58. és 79. ll.

A tárgyalások Burián és Bethmann-Hollweg között azonban sok huza-vona után csak 1916. április közepén indultak meg Berlinben. Burián mindjárt a tárgyalások kezdetén nagy megütközéssel állapította meg, hogy a kancellár felfogása teljesen megváltozott a lengyel-kérdésben.¹ A kancellár az április 14-én kezdődő megbeszélésen ugyanis azt a kijelentést tette, hogy eddigi álláspontjával ellentétben most csak azt az egy lehetőséget látja a lengyel-kérdés rendezésében, hogy Orosz-Lengyelországból egy közbülső, úgynevezett ütköző állam alakíttassék, mely azonban gazdaságilag is, katonailag is Németországra támaszkodnék.² A birodalmi kancellárral Burián természetesen az eredeti elgondolás változatlan fenntartása miatt harcolt és legfeljebb kisebb arányú módosításokhoz lett volna hajlandó hozzájárulni; az ellen azonban már határozottan állást foglalt, hogy az új német álláspont az egész vonalon érvényesüljön. Arra bizonyára ügyelt ugyan, hogy a helyzetet túlságosan ki ne élezze,³ de viszont az is kétségtelen, hogy a lengyel-kérdésben tanúsított merevsége nem tette közvetlenebbé a monarchiának és a német birodalomnak egymáshoz való viszonyát. Ez volt a helyzet 1916. júliusáig.

Ismeretes, hogy 1916. júniusában Brussilov offenzívája súlyos válságba sodorta a monarchia galíciai frontját, melyből csak a német hadvezetőség erőteljes beavatkozása men-

¹ «Infolge verschiedener Verhinderungen kam es erst am 14. und 15. April in Berlin zu einer neuerlichen Aussprache mit dem Reichskanzler. Ich fand mich dort vor eine völlige und unvermittelte Sinnesänderung Herrn von Bethmann-Hollwegs in der polnischen Frage gestellt» — írja Burián. Id. mű 73. l.

² «Deutschland könne die allen in Betracht kommenden Interessen entsprechende Lösung derselben nur mehr darin erblicken, dass aus Kongress-Polen ein an das deutsche Reich angelehnter Pufferstaat gebildet werde.» Burián id. mű 73—74. ll. L. gróf Andrássy Gyula: *Diplomácia és világháború*. 111—112. l.

³ «Zwischen Österreich-Ungarn und Deutschland ist in der langen, denkwürdigen Zeit der polnischen Verhandlungen, selbst bei den grössten Spaltungen in der Auffassung der hauptsächlichsten Punkte, das Gefühl für die Notwendigkeit den Ausgleich herbeizuführen, nie verloren gegangen.» Burián id. mű 74. l.

tette ki. A magyar kormányt a nagy veszteségek után nemcsak az utánpótlás nagy nehézségei aggasztották, hanem az a tény is, hogy Románia magatartása a központi hatalmakkal szemben a sikeres orosz támadások hatása alatt nyilvánvalóan ellenségesé vált, úgyhogy Tisza és kormánya komolyan számolt Románia fegyveres beavatkozásával. Ilyen körülmények között Tisza nem látta helyénvalónak a lengyel kérdés miatt kiélezni a viszonyt a Monarchia és a német birodalom között, sőt ellenkezőleg, úgy érezte, hogy mintegy a tett nagy szolgálatok viszonzásául és a további szövetségi támogatás biztosítása végett messzemenő előzékenységet kell mutatni ebben a kérdésben. «Végzetes dolognak tartanám, — írta 1916. július 15-én Buriánnak — ha lengyel terveid továbbszövésével foglalnád el az égetően szükséges védintézkedések előkészítésére szükséges időt s azok előtérbe állításával csökkentenéd a fenyegető veszély elhárítására irányuló akció kilátásait. Kedves barátom, kérve-kérlek, szakíts e kedvenc eszméiddel, azok úgy sem kivihetők. Sem a két kormány nem járulhat hozzájuk, sem a németek. Még ha a monarchia strukturája és további belső fejlődése szempontjából elfogadhatnók is propozíciódat, a legkárosabb hatást idéznél elő, ha azokkal éppen most lépnél a németek elé. Grandiózus álmok azok csak, amelyek továbbszövése most, amidőn az események brutális keze a lét és nemlét problémája elé állít bennünket, végzetes következményekkel járna a mi felelőségünkre bízott drága kincsekre nézve... Arra kérlek tehát, tereld a lengyel-kérdést olyan mederbe, hogy az közeledést idézzon elő közöttünk és a németek között és kezdeményezz mielőbb egy, az egész helyzetre kiterjedő olyan megbeszélést, amely megteremtse a román veszély sikeres elhárításának előfeltételeit.»¹

Azt a nagy aggodalmat Magyarország, illetőleg a monarchia jövő sorsáért, mely Tisza levelében főleg az emberanyagban szenvedett nagy veszteségek miatt szokatlanul erősen és leplezetlenül nyilvánult, Burián nem osztotta.

¹ Tisza István 1916. július 15-én Buriánhoz írt levele. *Levelék*. V. 247—248.

A külpolitikai helyzet lényeges megromlását ő is észrevette s tudomása volt a tartalékoknak minden vonalon érezhető megcsökkenéséről is, de mégsem tartotta szükségesnek kikapcsolni a lengyel-kérdést politikai tevékenységéből, még pedig annyival kevésbé, mert a birodalmi kancellár maga is azon a véleményen volt, hogy azzal tovább kell foglalkozni. Tisza levelének vétele után Burián annyit beismert, hogy több lényeges pontban módosítania kell elgondolásait. Így például el kell ejtenie az új lengyel államnak Ausztriával tervezett personális unióját, mert azt sem a magyar, sem pedig az osztrák kormány nem tartotta előnyösnek. Hozzájárult ahhoz is, hogy Lengyelországból örökösödés útján betölthető souverain királyság legyen, ahogyan azt a németek kívánták,¹ de nem volt hajlandó lemondani azokról a jogokról, melyek szerinte a monarchiának befolyást biztosítottak Lengyelországban.²

Tiszát nemcsak Buriánnak a personális unio tervének elejtésében tanúsított előzékenysége nyugtatta meg, hanem főleg az a körülmény, hogy a külügyminiszter tárgyalási modora újabban sokkal simább és előzékenyebb volt a német politikusokkal szemben, mint volt eddig, s ennek következtében Berlin hangulata is kedvezőbbé vált a monarchiával szemben. Tisza pedig az adott viszonyok között ezt különösen nagy jelentőségűnek tartotta.³ Bethmann-Hollweg 1916. augusztus 11-i bécsi látogatása valóban a barátság jegyében folyt le és lényegesen közelebb hozta egymáshoz a feleket a lengyel-kérdésben is. Maradtak ugyan köztük továbbra is ellentétek, de ezek kielégítő megoldása most már nem látszott nehéznek. Ebben az eredményben kétségkívül nagy része volt Burián engedékenységének, akire viszont Tisza igyekezett hatást gyakorolni.⁵

¹ Burián id. mű 76. l.

² Burián 1916. július 16-i levele Tisza Istvánhoz. *Levelek*. V. 249—250. l.

³ Tisza 1916. július 17-i levele Buriánhoz. *Levelek*. V. 250. l.

⁴ V. ö. Burián : id. műve 78—80. ll.

⁵ Tisza 1916. augusztus 8-i levele Buriánhoz. Másolata Tisza István levelezésében.

Az olaszok és oroszok újabb támadásai, főleg azonban a román hadüzenet és a román haderők meglepetésszerű benyomulása Erdélybe természetesen minden más kérdést háttérbe szorított. A monarchia igen súlyos válságba jutott, melyből csak a német birodalomnak erős fegyveres beavatkozása mentette meg. Tisza teljesen igazoltnak látta eddigi, a németekhez alkalmazkodni kívánó politikájának helyességét, éppen azért Buriánt nemcsak a Berlinnel való személyes összeköttetések gondos ápolására és az ottani politikai körökkel való baráti kapcsolatok kimélyítésére próbálta ösztönözni,¹ hanem arra is igyekezett rábírni, hogy a lengyelkérdést minél rugalmasabban kezelje, mert hiszen magának Buriánnak értesülései szerint is «ebben az ügyben . . . a német kormány jobb belátása által megindított kedvező fordulat várható.»²

A lengyel-kérdés 1916. szeptemberében a magyar parlamentet is foglalkoztatta. A románoknak Erdélybe való betörése miatt a parlamenti ellenzék erősen támadta a monarchia hadvezetőségét és főleg a monarchia külpolitikájának irányítását,³ melyet kiváltképpen a lengyel vonatkozásokban elhibázottnak tartottak.⁴ Minthogy a parlamenti támadások révén a lengyel-kérdés a magyar közvéleményt is foglalkoztatta s ezért célszerűnek látszott azt megnyugtatni, másrészt pedig, mivel a német birodalom politikájának éppen a lengyelkérdésben mutatkozó ingadozásai sok bonyodalomnak lehetnek kútforrásai, Burián azon az állásponton volt, hogy ebben az ügyben mielőbb nyugvópontra kell jutni azáltal, hogy a lengyeleknek ezidőszerint megvalósítható igényeit kielégítik, de a központi hatalmak politikai és katonai érdekeinek sérelme nélkül. A kérdés ilyen megoldása nem volt könnyű,

¹ Tisza 1916. szeptember 16-i levele. *Levelek.* V. 342. l.

² Burián 1916. szeptember 13-i telefontávirata Tiszának. *Levelek.* V. 333. l. V. ö. azonfelül Burián 1916. szeptember 14-i sürgönyével is. *Levelek.* V. 334. l.

³ L. erre a *Budapesti Hírlap* 1916. szeptember 13. és 14. számait.

⁴ V. ö. Burián 1916. szeptember 13-i, 14-i és 15-i sürgönyeivel, illetőleg levelével és Tisza szeptember 15-i levelével. *Levelek.* V. 335—339. ll.

mint az a német főhadiszálláson 1916. október 18-án a német, továbbá az osztrák és magyar hadvezetőség bevonásával megkezdődő tárgyalások folyamán is kitűnt. De végül is oly megoldás létesült köztük, melynek értelmében a központi hatalmak közösen egy kiáltványt bocsátanak ki s ebben bejelentik az önálló lengyel állam és az önálló lengyel nemzeti hadsereg létrejöttét.

A kiáltványtervezetnek Burián által módosított szövegét Tiszának is alkalma volt megtekinteni, aki azonban a fogalmazást nem tartotta mindenben szerencsésnek. Kifogásolta például, hogy a kiáltvány erősen hangsúlyozta a létesítendő Lengyelországnak a központi hatalmakhoz való szoros politikai kapcsolatát, mert ez a szöveg módot nyújt az ellenségnek arra, hogy «saját közvéleményünk és a lengyelek előtt úgy állítsa be a dolgot, mint hogyha a lengyel ügy iránti rokonszenvünk tisztán hatalmi vágyainkat leplező ámitás volna.» Közjogi szempontból helytelennek tartotta a szövegben előforduló «Kaiserreich» kifejezést is s helyébe a «Verbündete Mächte» kifejezést javasolta.² A szöveg végleges megállapításánál Tisza kifogásait figyelembe vették. Így jelent meg 1916. november 5-én az a kiáltvány, melyben a német birodalom és a monarchia együttesen bejelentik a világnak, hogy a vitéz hadseregek által az orosz uralom alól nagy áldozatokkal elragadott lengyel területekből «önálló államot alkotnak örökösödés alapján lévő monarchiával és alkotmányos államszervezettel», nemkülönben önálló lengyel nemzeti hadsereggel. Az új lengyel királyság határainak pontos meghatározása azonban egyelőre függőben marad.³

Ezzel a nagyjelentőségű kiáltvánnyal egyidejűleg jelent meg Ferenc Józsefnek, mint osztrák császárnak az a rendelet, melyben az uralkodó «Galicia tartományának is azt a

¹ A részletekre l. Burián: id. mű 80—83. ll.

² Tisza 1916. október 22-i levele Buriánnak. *Levelek*. V. 397—398. ll.

³ A kiáltvány minden magyar napilap november 5-i számában megjelent.

jogot adományozta, hogy országos ügyeit... önállóan intézhesse.» A Galiciának ez alkalommal adott terjedelmes önkormányzat azonban nem kerülhet ellentétbe az osztrák császárság szervezetével és érdekeivel.¹

A november 5-i kiáltvány kibocsátása a magyar politikai élet vezetőit nem érte váratlanul. Nemcsak a kormányt támogató pártban, hanem az ellenzék körében is sokan voltak, akiknek tudomásuk volt a kiáltvány kibocsátásáról. Csupán a kibocsátás módja és formája volt meglepetés, mert a legtöbben azt hitték, hogy egyedül Bethmann-Hollweg birodalmi kancellár fogja bejelenteni az új lengyel királyság létrejöttét és vele egyidejűleg báró Burián, a monarchia külügyminisztere, csak egy nyilatkozatot tétet közzé a napilapokban. Egyébként a kiáltványt az összes magyar politikai pártok örömmel fogadták s «a magyar nemzet hagyományos szimpátiája a lengyelek iránt valamennyi pártban meleg hangon jutott kifejezésre.»² Valamennyi párt elismerte a kiáltvány nagy politikai jelentőségét³ és attól nagy eredményeket várt.

A magyar társadalomban valóságos lelkesedést váltott ki a kiáltvány megjelenése. Valamennyi lap vezető helyen és külön cikkben méltatta ezt az eseményt⁴ s részletesen ismertette napokon át a kiáltvány megjelenésének a külföldre gyakorolt hatását is.⁵ A pozsonyi egyetem tanári kara táviratban üdvözölte a varsói egyetemet;⁶ Csernoch János esztergomi bíboros hercegprímás fényes külsőségek között Te Deumot tartott a budapesti Bazilikában;⁷ a budapesti

¹ A rendelet ugyancsak minden napilapban megjelent november 5-én.

² *Budapesti Hírlap*, 1916. nov. 6. sz.

³ L. erre Berzeviczy Albertnek, a kormányt támogató párt elnökének és gróf Andrássy Gyula országgyűlési képviselőnek nyilatkozatait. *Budapesti Hírlap*, 1916. nov. 6. és a *Magyar Hírlap* 1916. nov. 5-i számaiban.

⁴ V. ö. a *Budapesti Hírlap* 1916. nov. 7. és 19-i számaival.

⁵ *Budapesti Hírlap* 1916. nov. 8., 9., 12., 16., 17. és 18. számai.

⁶ *Budapesti Hírlap*, 1916. nov. 14.

⁷ *Budapesti Hírlap*, 1916. nov. 10. és 12. sz.

egyetemi és műegyetemi ifjúság pedig nagyszabású diákgyűlést rendezett a lengyel királyság visszaállításának örömére.¹ Jellemzi a magyar társadalomnak együttérzését az az eset, hogy november 5-én a budapesti református főgimnázium önképzőköre rögtönzött ünnepén Varga Bálint tanár egy új versszakkal toldotta meg az akkori lengyel himnuszt, melyet a közönség azonnal elénekelt.²

A kiáltvány kibocsátása azonban nemcsak örömet okozott és lelkesedést keltett, hanem egyúttal sok számítást keresztül is húzott. A cári kormány nagy megütközéssel értesült róla és mivel kétségtelennek tartotta, hogy a kiáltvány hatással lesz a semleges államok közvéleményére, diplomáciai úton azonnal tiltakozást jelentett be minden semleges és vele szövetséges kormánynál a lengyel királyság visszaállítása miatt, s a központi hatalmaknak ezt a lépését azon nemzetközi szerződések megsértésének minősítette, melyekre Németország és a monarchia annak idején állítólag ünnepélyes esküt tettek. A központi hatalmak a vád ellen természetesen tiltakoztak, mert hiszen olyan nemzetközi szerződés, aminőre orosz részről hivatkozás történt, nem volt ; mindamelllett az olasz, a francia és az angol kormányok magukévá tették az orosz kormány álláspontját,³ s a semleges államoknál akkreditált diplomáciai képviselőik útján tiltakozó jegyzéket adtak át a monarchiának és Németországnak a lengyel kiáltvány kibocsátása miatt.⁴

A lengyel kiáltvány megjelenésével kapcsolatos és gyakran tüntető jellegű érzelmi nyilvánulásokkal szemben a

¹ *Budapesti Hirlap*, 1916. november 12. sz.

² A kérdéses versszak az egyik napilap szerint a következőképpen hangzott :

Örvend a lengyel hona ébredésén,
Felejtve multat, ezer szenvedését.
Szent oltároknál térdre hullva zengi:
Áldott az Úr, már nem győz rajtunk senki.

Budapesti Hirlap, 1916. november 6. sz.

³ *Budapesti Hirlap*, 1916. nov. 19. szám.

⁴ *Budapesti Hirlap*, 1916. nov. 20. szám.

Tisza-kormány csaknem érdektelenséget mutatott. A miniszterelnök idejét és energiáját a világháborúval együttjáró tömérdek sok politikai és gazdasági baj enyhítése és orvoslása úgyszólván teljesen lekötötte; sok gondot okozott neki a magyarországi nemzetiségi kérdésnek a rendezése is, melyre nagy súlyt vetett, mert tudatában volt e kérdés nagy külpolitikai jelentőségének. Mindezek következtében a Magyarországot közvetlenül nem érintő külpolitikai kérdések irányításába csak ritkán kívánt közvetlenül befolyjni. Tisza úgy érezte, hogy nincs miért módosítania a lengyel-kérdésben 1914. augusztusában elfoglalt álláspontját,¹ amikor tehát azt látta, hogy a kérdés fejlődése újabban az ő eredeti elgondolásával ellentétes irányba terelődött, még pedig német kezdeményezésre, visszavonult s csak akkor nyilvánított véleményt, amikor ilyen értelemben fordultak hozzá. A kiáltvány közzététele után egy évvel a pártvezetőség előtt őszintén megmondta, hogy nem tudott annak idején egyetérteni a történetekkel. «Legbölcsebb és legjobb lett volna, — mondta Tisza 1917. nov. 7-én — ha a két kormány és a külügyminiszter a lengyel-kérdésben a háború végéig semmi rendzést nem határozott volna el, mert úgysis teljesen bizonytalan, mikép lehet majd ezt a kérdést a békekötésnél megoldani.» Most is hangsúlyozta, hogy «a trialisztikus megoldást Magyarország érdekeivel feltétlenül ellenkezőnek tartja.» Meggyőződése szerint ha a monarchia a külügyminiszter kívánságának megfelelően Lengyelországgal personális unióba lépne, ennek Magyarországra kellemetlen következményei volnának. Ausztria ugyanis elvesztené Galiciát, ennek következtében viszont a quota kiszámításánál Magyarország pénzügyileg kedvezőtlenebb helyzetbe jutna. A personális unióból Ausztriának az lenne ugyan az előnye, hogy felülkerekednének a németek, de viszont számolni kell az osztrák császárság szláv népeinek erősebb támadásaival és követeléseivel. Valószínűnek tartja, hogy az ukránok Galiciá-

¹ Ottokar Czernin: *Im Weltkrieg*. Berlin und Wien, 1919. 273—278. ll.

nak az új államhoz való teljes átcsatolása ellen tiltakozni fognak.»¹

Ebben a késői nyilatkozatban kétségkívül volt kritika is, melyre azonban hivatottnak érezhette magát, ha arra gondolt, hogy a lengyel kérdésben 1917 folyamán mily sok nehézség merült fel, főleg azon törekvések miatt, melyek Lengyelországnak Németországhoz való szorosabb kapcsolását célozták.² 1917 végén igazoltnak láthatta azt a politikáját is, mely szerint a világháború teljes befejezéseig nem lett volna szükséges végleges jellegű intézkedéseket léptetni életbe Lengyelországban. Óvatosságra és tartózkodásra kötelezte őt az a tény is, hogy mint Magyarország miniszterelnökének mindig tekintettel kellett lennie a monarchia sajátságos összetételére és helyzetére. Ez volt az oka annak, hogy Tisza mint miniszterelnök mindössze két ízben hozta elő a lengyel kérdést a magyar parlamentben: 1916. június 15-én és 1916. december 13-án.³ Mindkét beszédében arról tett bizonyosságot, hogy ő is épp oly őszinte lengyelbarát volt, mint volt akkor a magyar társadalom bármelyik tagja pártkülönbség nélkül.

Mikor 1917. júniusa óta pártjával együtt ellenzékbe került s ettől fogva már nem korlátozhatták olyan szempontok, melyekre felelős állásában idáig tekintettel kellett lennie, a lengyel-kérdés fejlődését, de mindig a monarchia dualisztikus összetételéről kezdet óta vallott felfogásának fenntartása mellett,⁴ a legnagyobb érdeklődéssel és nem

¹ Balogh Jenő óexcellentiájának szives közlése, aki jelen volt akkor, amikor Tisza István a fenti nyilatkozatot tette.

² «Heute steht Deutschland ferner denn je von dieser Lösung und ist fest entschlossen, das polnische Territorium, welches von Russland abgetreten sein wird, in seine Machtsphäre zu bekommen», — olvassuk Tiszának 1917 január 13-án IV. Károly királyhoz intézett emlékiratában. *Levelek*. VI. 127—28. ll. 1. azonfelül Ottokar Czernin: id. mű 278. s köv. ll.

³ Az 1910—15. évi országgyűlés 636. országos ülésének naplójából. V. ö. Nagy Miklós tanulmányával a *Magyarország és Lengyelország* (szerk. Huszár Károly. Budapest, 1936) c. mű 74—76. l.

⁴ Tisza István államférfiúi jellemzését l. Balogh Jenő: *Gróf Tisza István emlékezete*. Budapest, 1921. c. műben.

titkolt rokonszenvvel figyelte. 1917. november 20-i parlamenti beszéde ¹ is arra mutat, hogy Tisza szinte erkölcsileg kötelezve érezte magát arra, hogy a lengyelek érdekében azonnal szót emeljen, ha velök kapcsolatban aggodalomra okot szolgáltató jelenségek merültek fel és ha felszólalásával használhatott a lengyel ügynek. Kétségtelen, hogy Tisza István politikai egyéniségének megrajzolásában az ő lengyelbarát jellemvonását nem lehet mellőznünk.

LUKINICH IMRE.

¹ Az 1910—15. évi országgyűlés 752. országos ülésének naplójából.